

individualizam i kooperativizam seljaštva

prilog izučavanju kulturnih procesa na selu

alija hodžić

institut za društvena
istraživanja
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Modernizacijom proizvodnje i izlaskom na tržište raste značaj individualnom gospodarstvu vanjskih faktora proizvodnje. Putem tržišta društveno se izjednačuje rad i otkriva neuspješnost poslovanja sitnog poljoprivrednog proizvođača. Seljak pokušava izbjeći taj neuspjeh prije svega mehanizacijom u čemu dijelom uspjeva, ovisno o potencijalu svoga gospodarstva. Da bi postigao dohodak paritetan dohotku svoje socijalne okoline i zadovoljio narasle potrebe, prisiljen je na rad izvan svoga gospodarstva ili na njegovo napuštanje.

Svjedoci smo desakralizacije oruđa i demitologiziranja zemlje i vlasništva kao temeljnih vrijednosti seljaštva. Taj je proces vidljiviji u gospodarstvu s jačim ekonomskim osnovama i progresivnim tipom ekonomske reprodukcije. Temeljna je kulturna promjena da vezanost za gospodarstvo gubi svoju višeznačnost (efektivni odnos, socijalno značenje, i sl.) i reducira se na njegovu ekonomsku funkciju (upotrebljivost i korisnost).

Autentičnost seljačke kulture temeljila se na autarkičnom načinu proizvodnje i na njemu zasnovane seljačke zatvorenosti. Njezina sadašnja neautentičnost, tj. da kultura u suvremenom selu ima bitne poticaje izvan sela, temelji se upravo na razgradnji te autarkičnosti. To je globalna i epohalna promjena kojom se seljaštvo dokida kao posebna sociokulturna grupa.

primljeno prosinca 1981.

I

→ Seljak, kao sitni zemljišni posjednik, svojim načinom i organizacijom proizvodnje stoji jedan pored drugoga. Ali, samo pod izvjesnim pretpostavkama. Otuda i njegov već poslovični individualizam (koji je, kada se nekritički promatra, uvriježena društvena predrasuda) funkcionira samo unutar datog okvira njegova sveukupnog načina života. Seljakova vezanost za uvjete njegova rada (zemlju) razumljiva je; njegova odijeljenost od tih uvjeta znači njegovu proletarizaciju. Historija 19. i 20. stoljeća u Evropi pozornica je ovog odvajanja — proletarizacije seljaštva.

U uvjetima privređivanja koje je bitno posredovano tržištem, u kojemu je tržište osnovni regulator odnosa među pojedincima i društvenim grupama, seljak, s izvjesnim specifičnostima, zadobiva

sve bitne oznake karakteristične za te uvjete i taj tip regulacije. Njegovo se tzv. društveno ponašanje individualizira kroz privatizaciju, njegovo ekonomsko ponašanje, kao sitnog tržišnog poljoprivrednog proizvođača, s vremenom nužno zadobija kooperativistička obilježja. Razlika i suprotavljenost sela i grada pojavljuje se sve više u čistim oblicima: kao razlika i suprotavljanje vrsta privrednih djelatnosti i hijerarhijski organiziranih društvenih grupa, a kontrasti se svakidašnjice i ukupnog načina života smanjuju. Na djelu je proces univerzalizacije kao unifikacije kulture.

II

Dva su načina proizvodnje u posljednjih nekoliko desetljeća prisutna u individualnoj poljoprivredi u nas: autarkični i, uvjetno nazvan, dinamički način proizvodnje. Koje su osnovne karakteristike ova dva načina proizvodnje? Autarkični način proizvodnje u individualnoj poljoprivredi karakterizira stabilnost, trajnost i nespecializiranost, »svaštarenje« u proizvodnji. Za ovaj je način proizvodnje karakteristična statičnost u strukturi potreba članova poljoprivrednih domaćinstava, te proizvodnja namijenjena autokonzumu. Eventualna razmjena (koja u pravilu ne prelazi okvire lokalnog tržišta) gola je, jednostavna razmjena: vlastiti proizvod razmjenjuje se s onim koji se ne proizvodi na gospodarstvu, a novac u toj razmjeni ima isključivo funkciju sredstva razmjene, bez tendencije akumulaciji. Suradnja proizvođača u okviru ovog načina proizvodnje također je trajna i stabilna. Ona se ostvaruje unutar šire porodice, ali i izvan njezinih okvira — u seoskoj zajednici. U osnovi je riječ o raznim oblicima međusobne ispomoci (npr. prilikom sjetve, žetve, berbe itd.). U slučaju dominacije autarkičnog načina proizvodnje seljaštvo živi u tzv. prirodnim integracijama, kao što su porodica i seoska zajednica.¹ Danas u nas taj autarkični način proizvodnje prisutan je samo u nekim obilježjima u poljoprivredno pasivnim područjima, u staračkim domaćinstvima s poljoprivrednim gospodarstvom i u domaćinstvima s izrazito malim površinama zemljišta. Taj je način proizvodnje, dakle, postao sporedan i u dogledno će se vrijeme posve izgubiti; za današnje prilike u našem selu on je anakronizam. Neke karakteristike tog načina proizvodnje, kao npr. isključivost ili pretežnost proizvodnje za vlastite potrebe, zadržale su se dobro i danas, ali u posve drugim socioekonomskim uvjetima. Tako je proizvodnja namijenjena autokonzumaciji prisutna u tzv. mješovitim domaćinstvima, ali je sa stanovišta važnosti za ekonomiju domaćinstva potisnuta, marginalizirana. Autarkični način proizvodnje, sasvim marginaliziran, a dijelom i transformiran stoji **pored** dominantnog načina proizvodnje. On je tu, u izvjesnom smislu kao historijski zaostatak. Ono, međutim, što je ovdje bitno jest da je kooperacija u proizvodnji zastupljena tek unutar porodice, da međusobna ispomaganja, mada nužna, ne narušavaju trajnost i stabilnost proizvodnje te da akumulacije nema. To je u biti samo-reprodukcija individualnih gospodarstava, a vrijednosti, norme i

1) Prirodne integracije su one u koje pojedinac ulazi rođenjem, koje on ne bira. Nasuprot ovim integracijama su izabrane integracije. Opširnije o ovim tipovima integracija vidjeti u A. Heler: **Svakodnevni život**, posebno u odjeliku »Pojedinac i njegov svet«, Beograd, Nolit, 1978.

običaji seoske sredine kolektivističkog karaktera, i to upravo nužno kolektivističkog karaktera.²

Pojavom kapitalističkog načina proizvodnje razbija se ovaj kolektivistički karakter kulture, ali se tada stvaraju i pretpostavke za kooperaciju u proizvodnji. Tek kad se pod vlašću jednog kapitala (kapitaliste) nađe više radnika koji rade zajedno po jednom planu onda kooperacija kao oblik rada postaje historijski novi oblik u organizaciji proizvodnje.³ »Historijski, kapitalistička kooperacija se razvija kao suprotnost seljačkoj privredi i nezavisnom zanatstvu...«⁴ Seljačka privreda, tj. sitno seljaštvo, ukoliko i postoji nakon prevlasti i potpune dominacije kapitalističkog načina proizvodnje postoji i može postojati samo **pored** tog načina proizvodnje. Integracija takva seljaštva u društvo jest višestruka; ekonomska njegova integracija znači u biti ukidanje pretpostavki za njegovu reprodukciju. Kapitalistički način proizvodnje, za kojega je, gledano historijski, najkarakterističniji proces industrijalizacije, ne ostavlja ni seosku privredu ni seljaštvo ravnodušno prema sebi. Naprotiv, proces industrijalizacije razgrađuje seosku privredu i ukupan način života seljaštva. Ovim se procesom sve više potiru regionalne i ekološke razlike u kulturi, tj. potiru se osnove polikultura regionalnog i ekološkog karaktera; prije svega širenjem masovne kulture, odnosno njezinih pojedinih elemenata. U pogledu promjena u kulturi, proces industrijalizacije jest osnova procesu unifikacije ili univerzalizacije osnova kulture.⁵ No, naznačimo prethodno osnovne karakteristike modernog, dinamičkog načina proizvodnje za kojeg je, kada je riječ o tržišnoj privredi, uobičajen naziv »kapitalistički način proizvodnje«, jer se unutar njega u osnovi formira kako motivacijska struktura i struktura potreba, tako i vrijednosna orijentacija pojedinaca i grupa. Za taj način proizvodnje, da se podsjetimo, karakteristično je proizvodnja radi proizvodnje. Nije dakle riječ o tome da se proizvodnjom neposredno zadovoljavaju potrebe nego se proizvodnjom radi proizvodnje proizvode i same potrebe. Tako su proizvodne potrebe u funkciji proizvodnje. Reprodukcijski tog načina proizvodnje moguća je ukoliko se vrši akumulacija, i to akumulacija kapitala. U svome najjednostavnijem iskazu ovaj se način proizvodnje formulira kao N-R-N₁ (novac-robavije novca). On je dakle suprotan pretkapitalističkom autarkičnom načinu proizvodnje, koji se izražava kao R-N-R, gdje novac služi samo kao prosto sredstvo razmjene. Da bi se u tržišnim uvjetima, u uvjetima konkurencije (a što je karakteristika kapitalističkog načina proizvodnje) mogla vršiti reprodukcija ovog načina proizvodnje uspostavlja se dinamičan odnos opredmećenog rada i živog rada, pri čemu ovaj prvi nužno istiskuje drugoga. Stupanj prisutnosti

2) Nizak stupanj formalne organiziranosti, a to znači i nizak stupanj formalne i organizirane solidarnosti i općenito nizak stupanj sigurnosti, u pravilu znači i kolektivistički karakter kulture.

3) »Kao nezavisna lica radnici su **pojedinci** koji stupaju u odnos sa istim kapitalom, ali ne i između sebe. Njihova kooperacija otpočinje tek u procesu rada, ali u procesu rada oni su već prestali pripadati sebi samima«. (K. Marx: **Kapital**, Zagreb, Kultura, 1974, str. 281). Marks kooperaciju u proizvodnji veže striktno uz nastanak kapitalizma, a određuje je kao »**oblik rada mnogo njih** koji u **istom** procesu proizvodnje ili u različitim ali **povezanim** procesima proizvodnje rade uporedo i zajedno po jednom planu...« (Isto, str. 273.)

4) Isto, str. 282.

5) O masovnoj kulturi, difuziji njenih elemenata i njenoj važnosti za univerzalizaciju osnova kulture, vidjeti Z. Bauman: »Dve beleške o masovnoj kulturi« **Gledišta**, br. 8-9/68; te A. Klaskowska: »Funkcija masovne kulture«, **Sociologija**, Beograd, br. 2/67.

ovog načina proizvodnje (akumulacija, tržište, smanjenje udjela ži-
vog rada u proizvodnji itd.) u individualnoj poljoprivredi, s jedne
strane, i odnos između individualne poljoprivrede i »društveno« or-
ganizirane privrede, s druge strane, osnovni je okvir za objašnjenje
i razumijevanje mogućih kooperativnih procesa i njihovih različitih
oblika. To je osnova za objašnjenje i razumijevanje strukture pot-
reba, motivacione strukture i strukture vrijednosti.

III

Sitnog, parcelnog seljaka kao poljoprivrednog proizvođača koji ra-
spolaže vlastitim sredstvima za proizvodnju karakterizira individu-
alizam, nekooperativnost, nizak stupanj međuseljačke organizira-
nosti.⁶ Ukoliko i postoji međusobna organiziranost ona je u pravilu
inicirana i održavana iz vana. Ali i to je moguće tek pod izvjesnim
pretpostavkama. Sve do onog momenta kad seljak sporadično iz-
lazi na tržište (u pravilu lokalno) i/ili kada svojom proizvodnjom
može zadovoljiti svoje uobičajene potrebe, odnosno ostvariti do-
hodak koji se kreće u visini prosječnih vrijednosti njegove socijal-
ne okoline,⁷ sve dotle razvijanje kooperativnih odnosa i međuse-
ljačku proizvodnu organiziranost u principu nije moguće ostvariti.
»U prijelazu od individualizma na kooperaciju možemo razlikovati
dva jasno određena stadija: embrionalni stadij i stadij institucio-
nalizacije od kojih svaki sadrži različite stupnjeve.«⁸ Individualizam
i nekooperativnost nisu nikad postojali, pa ni u autarkičnom načinu
proizvodnje u čistom obliku. Međusobna ispomoć seljaštva bila je
integralni element tog načina proizvodnje. Individualizam seljaka
postojao je u onoj mjeri u kojoj nije išao protiv njegovih interesa.
Međutim, »... seljak nije težio dalje od međusobnog ispomaganja,
jer je ono bilo potpuno prilagođeno poluautarkičnom sistemu, ko-
jega obilježava snažno izražena samopotrošnja, zatim tehnički i
ekonomski tradicionalizam i strogo podmirivanje onih potreba koje
gospodarstvo može neposredno da zadovolji.«⁹

Izlaz na tržište i zavisnost od tržišta goni seljaka na racionalniju i
intenzivniju proizvodnju. Prije svega riječ je o usvajanju inovacija u
proizvodnji, a unutar toga dominantno mjesto zauzima mehanizacija.
U početku, u svome embrionalnom obliku suradnje, gospodarstva
s nižom ekonomskom osnovom počinju zajednički koristiti manje
skupa oruđa za rad koja su još uvijek vlasništvo pojedinih gospo-
darstava (jedno ima sijačicu, drugo tanjuraču, itd.). Ta je suradnja,
tj. međusobno posuđivanje modernog oruđa za rad, smatra G. Lan-
neau, »utoliko lakša i prihvatljiva ukoliko udruživanje nije i služ-
beno formalizirano, tj. ukoliko ne postoji deklaracija o udruživanju,
ukoliko nema pismenog angažmana i svakome ostaje sloboda da
prema potrebi raskine usmeni ugovor.«¹⁰ Ta faza suradnje, mada

6) Vidjeti npr. o tome u radu K. Marksa: **Osamnaesti brumaire Luja Bonaparte**.

7) Pod pojmom socijalna sredina podrazumijeva se manje-više stabilan i trajan sistem komuni-
kacija, odnosno postojeći referentni okvir pojedinaca.

8) G. Lanneau: »Od individualizma do kooperacije u seoskoj sredini«, **Sociologija sela**, 12/1974, br.
44/45, str. 80.

9) **Isto**, str. 82.

10) **Isto**, str. 82.

tek početna i elementarna, proizvodi značajnu promjenu u seljaštvu u psihološkom i sociokulturnom pogledu. »Po prvi put seljak shvaća da više nije potrebno biti vlasnik oruđa da bi ga se moglo koristiti. Prisustvujemo pravoj desakalizaciji oruđa.«¹¹ Objektivna funkcija oruđa (mogućnost njegove upotrebe i ekonomska korist) dobija na važnosti, socijalna funkcija (izvjestan prestiž onoga koji ima oruđe) donekle slabi, a efektivni element (čvrsta povezanost između vlasnika i oruđa) uglavnom nestaje. Višeznačan odnos prema oruđu (a tako isto i prema drugim elementima gospodarske osnove) ima, dakle tendenciju svodenja na njegovu čisto objektivnu funkciju — mogućnost upotrebe i ekonomsku korist koja se tom upotrebom ostvaruje.

Zajedničko korištenje oruđa odnosi se na početno razdoblje opremanja gospodarstva suvremenijim sredstvima za rad u poljoprivredi, i u pravilu se odnosi na sitna, jeftinija oruđa. Potreba za daljnjom mehanizacijom traži i druge oblike zadovoljavanja te potrebe, druge oblike suradnje. Proces mehanizacije individualnih gospodarstava može imati nekoliko oblika:

1. ekipiranje s mehanizacijom individualnog gospodarstva kao samostalne proizvodne jedinice;
2. udruživanje individualnih poljoprivrednih proizvođača (dva ili više njih) u nabavi i korištenju mehanizacije;
3. stvaranje kooperativa za korištenje zajedničke opreme i
4. korištenje mehanizacije uz naknadu.

Dominantni oblici procesa mehanizacije u nas su prvi i četvrti oblik (djelimično opremanje mehanizacijom gospodarstva i korištenje mehanizacije uz naknadu). S obzirom na veličinu posjeda (riječ je o relativno malim površinama obradivog zemljišta) prvi oblik objektivno može garantirati niski stupanj opremljenosti.

Pogledajmo rezultate jednog istraživanja.¹²

Od sredstava navedenih u tabeli najzastupljeniji je čekičar (koji, međutim, nema važno mjesto u procesu mehanizacije, mada je vrlo važan u stočarskoj proizvodnji), zatim prikolica i traktor a što je i sasvim razumljivo. Traktor je ne samo bazično sredstvo u inovativnom procesu nego je i polufunkcionalno sredstvo. Po pravilu, tek se nabavom traktora gospodarstvo počinje opremiti drugim suvremenim poljoprivrednim oruđima, nezavisno od toga da li su ili nisu u pitanju traktorski priključci (izuzetak od toga je čekičar).

Međutim, takav slijed u inoviranju gospodarstava suvremenim oruđima bio bi »normalan« pod pretpostavkom da taj proces nema

11) Isto, str. 82.

12) Riječ je o istraživanju »Mješovita gospodarstva i seljaci radnici u Jugoslaviji«, što ga je 1976. proveo Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

Tabela 1

Opremljenost gospodarstava suvremenim sredstvima rada, prema tipu domaćinstava U %

Sredstva rada	Poljoprivredna domaćinstva	Mješovita domaćinstva	Ukupno
Traktor	17,6	10,0	13,3
Prikolica	13,2	5,6	8,4
Kultivator	5,2	3,8	4,3
Sijačica	5,1	2,1	3,5
Kosilica	8,2	8,4	8,3
Kombajn	1,0	—	0,5
Vršilica	1,7	1,8	1,7
Čekičar	28,2	14,6	20,4
Kamion	0,6	0,6	0,6
Kombi	0,6	0,4	0,5
Aparat za mužnju	0,9	0,4	0,5
Automatska pojilica	1,8	1,8	1,8
Automatska hranilica	1,2	0,5	0,7
N =	1.769	2.558	511

Napomena: zbroj postotaka prelazi 100,0, jer jedno gospodarstvo obično ima više sredstava.

bitnih ograničenja na samom gospodarstvu, prije svega u veličini posjeda. Sudeći prema iskazanim namjerama za nabavu nove mehanizacije (prema rezultatima istog istraživanja) proces daljnjeg ekipiranja na gospodarstvima neće uslijediti, odnosno nivo ekipiranja bit će nizak.

Da je samo gospodarstvo, odnosno veličina posjeda u osnovi uvjet i granica procesu mehanizacije vidi se jasno iz slijedeće tabele.¹³

Tabela 2

Posjedovanje traktora prema veličini obradiva zemljišta U %

Veličina obradivog zemljišta	Tip domaćinstva		Ukupno
	poljoprivredno	mješovito	
Do 3 ha	8,9	7,0	7,4
3,01 — 5	20,2	18,9	19,3
5,01 — 8	39,4	39,7	39,5
8,01 ha i više	53,4	41,3	48,4

13) Podaci su također iz spomenutog istraživanja.

Kako vidimo iz prikazanih podataka, veličina obradivog zemljišta bitno utječe na posjedovanje traktora; od ukupnog broja gospodarstava do 3 ha obradivog zemljišta njih samo 7,4% ima traktor, a od ukupnog broja onih sa više od 8 ha obradivog zemljišta njih 48,4% posjeduje traktor, dakle svako drugo gospodarstvo.

Uvid u posjedovanje suvremenih sredstava za rad u poljoprivredi samo nam jednim dijelom ukazuje na raširenost njihove upotrebe u individualnoj poljoprivredi. To je samo jedan oblik procesa mehanizacije. Raširenost korištenja uz naknadu zastupljenija je od samog posjedovanja. Pogledajmo o tome podatke.

Tabela 3

Posjedovanje i korištenje traktora, sijačice i vršilice prema tipu domaćinstva
U %

Posjedovanje — korištenje	Traktor	Sijačica	Vršilica
Poljoprivredna domaćinstva			
Posjeduju	17,6	3,5	1,7
Ne posjeduju, ali koriste	43,6	32,7	24,3
Niti posjeduju, niti koriste	38,8	63,8	74,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0
N =	1.769	1.769	1.769
Mješovita domaćinstva			
Posjeduju	10,0	2,1	1,8
Ne posjeduju, ali koriste	38,4	23,2	18,1
Niti posjeduju, niti koriste	51,6	74,7	80,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0
N =	2.558	2.558	2.558

Uz ove podatke treba napomenuti (što je za problem koji nas ovdje interesira vrlo važno) da je korištenje mehanizacija (u slučaju kada se ne posjeduje) ona koju posjeduju drugi individualni poljoprivrednici. To naime pokazuje da je individualna poljoprivreda u nas još uvijek bitno individualizirana. Neracionalnost posjedovanja mehanizacije (a riječ je uglavnom o traktoru) zbog relativno malog posjeda, nadoknađuje se uslugama drugih individualnih proizvođača. Na taj se način iskoristivost traktora povećava i njegovo posjedovanje postaje »isplativo«, ekonomski racionalno. To je, uz uzimanje zemlje u zakup, jedan od glavnih načina širenja mogućnosti individualnog gospodarstva i njegova održavanja kao relativno samostalne proizvodne jedinice.

Individualizam seljaštva, što je i danas njegova dominantna oznaka, funkcionira međutim u datim uvjetima proizvodnje i može se održati tek u tim uvjetima. Kada taj individualizam, prestane donositi korist, kada postane kočnicom za zadovoljavanje naraslih potreba

poljoprivrednika, on će mijenjati svoje oblike, a pod izvjesnim će se pretpostavkama pretočiti u razne neformalne ili formalne oblike suradnje. Ono što je značajno u ovom periodu razvoja individualne poljoprivrede, a kada je u pitanju odnos prema sredstvima za proizvodnju, jeste to da se ona tj. sredstva za individualnog poljoprivrednika, sve više svode na upotrebljivost i korisnost.

Socijalna i afektivna funkcija oruđa, pa i čitava gospodarstva, pre-mješta se u sferu potrošnje, preko koje se postiže simbolizacija društvenog statusa i prestiža. Ovo, međutim, ne znači da se ukida odnos: sredstvo za proizvodnju — nivo i vrsta potreba. Naprotiv, ovaj odnos, pod pretpostavkom da je riječ o tzv. čistom poljoprivrednom gospodarstvu, postaje odlučujući za način proizvodnje i odnose koje individualni poljoprivrednik formira i u koje ulazi u toj proizvodnji. G. Lanneau ovaj odnos obrazlaže na slijedeći način: »Ograničene potrebe koje se mogu zadovoljiti ne slijede vjerno razvitak sredstava, tako da uvijek postoji stanovit raskorak. Na početku određenog perioda tehničkog napretka potrebe se nalaze ispod onih koje bi mogle biti zadovoljene sredstvima kojima raspo-laze poljoprivrednik. U toku tog perioda seljak ima osjećaj zadovoljstva, euforije, dotad nepoznate moći. On vjeruje da je uspio u svojim namjerama i da je dostigao cilj kojega je želio ostvariti: uživati izvjesnu sigurnost koja mu omogućava da bez straha misli o budućnosti. U tom momentu kooperacija nema nikakve važnosti i seljak u njoj vidi samo neprilike — ograničenje svoje nezavisnosti. On će ubrzo proširiti skalu svojih potreba i dostići nivo kojega je omogućio napredak vlastitih sredstava. Tako će on ući u fazu izvjesnog nezadovoljstva, čim potrebe koje treba zadovoljiti pređu ovu granicu. U tom momentu on će potražiti novu soluciju i prihvatiti će kooperaciju«,¹⁴ ukoliko mu ona omogućuje realizaciju nara-slih potreba.

Ovim »mehanizmom« seljak dolazi u situaciju u kojoj više ne može sam odlučivati, odluke se moraju donositi u grupi — one moraju bit izajedničke, ekonomski zasnovane i racionalne. Na taj način seljak postaje receptivniji za mišljenje drugih, povećava se prag njegove tolerancije, slabi njegov individualizam, povećava se uza-jamno ispomaganje i društvena solidarnost. U svom početnom obliku takva međuseljačka kooperacija danas se u nas začinje tek u Sloveniji (tzv. mašinske zajednice). Rekli smo, međutim, da je do-minantan oblik mehanizacije individualne poljoprivrede u nas opre-manje do izvjesne granice individualnog gospodarstva i korištenje te mehanizacije uz naknadu. Značajnija međuseljačka suradnja u ovom pogledu uopće ne postoji. O postojanju ili o nagovještavanju mogućnosti da se u skorije vrijeme stvore kooperative za korištenje zajedničke opreme, a što bi značilo i međuseljačku suradnju i u drugim oblastima proizvodnje, zasad se još ne može govoriti.

IV

Jača individualna poljoprivredna gospodarstva češće surađuju sa »društvenim« poljoprivrednim organizacijama od ekonomski slabi-

jih gospodarstava. Na njima još nije ni završen proces zaokružena gospodarstva (posjeda). Da bi se mogli iskoristiti postojeći potencijali u mehanizaciji i radnoj snazi potrebno je povećanje zemljišta (kupovinom ili zakupom) i/ili pružanjem usluga drugim individualnim gospodarstvima.

Drugim riječima, širenje mehanizacije nije ograničeno samo veličinom posjeda, iako je veličina njegova početna granica. Granice širenja mehanizacije date su stupnjem njezine potražnje na nekom području (jednom ili nekoliko susjednih sela). Takav razvoj individualnih gospodarstava može rezultirati u dva smjera: izjednačavanjem individualnih gospodarstava u gospodarskim potencijalima (što je malo vjerojatno) ili pak stagniranjem većeg broja gospodarstava uz dominantnu orijentaciju na nepoljoprivredne djelatnosti i progresivni tip razvoja manjeg broja gospodarstava, dakle, kroz povećanu diferencijaciju. Ovi drugi moraju se pojaviti kao tržišni proizvođači i u tom momentu njihovi se problemi organiziraju oko nekoliko osnovnih pitanja: **troškovi proizvodnje** (mehanizacije, repromaterijala, vlastite i tuđe radne snage), **prometne vrijednosti** njihovih proizvoda i **organizacije plasmana** vlastitih proizvoda. Iz ovog procesa može se zaključiti o dvije opće karakteristike individualne poljoprivrede u sadašnjim uvjetima tržišnog privređivanja u nas: 1. **individualno gospodarstvo postaje bitno ovisno o vanjskim uvjetima privređivanja**, i 2. **gospodarstvo se reducira na ekonomske kategorije, što je najbitnija kulturna promjena u životu suvremenog seljaštva**. Ali ovaj proces tek je na djelu; njegov je završetak ujedno i kraj individualne poljoprivrede i seljaštva, pod pretpostavkom da im je izvanekonomskim silama onemogućeno značajnije jačanje gospodarstva, kao npr. povećanjem posjeda.

Današnji oblici suradnje individualnih poljoprivrednika i »društvenih« privrednih organizacija niži su oblici (jednostavna suradnja), i u osnovi se nije prevladao oblik suradnje u nas otprije poznat pod nazivom kooperacija: još uvijek je riječ o dva odvojena nosioca poljoprivredne proizvodnje. Otuda razlike između »udruženih« i ino-

Tabela 4

Promjene u veličini posjeda i uzimanje zemlje u zakup

	Udruženi	Inokosni
Promjena u veličini posjeda u zadnjih 5 godina		
— povećan	13,7	9,1
— smanjen	6,9	7,5
Namjere u povećanju/smanjenju posjeda u narednim godinama		
— povećati	10,5	5,8
— smanjiti	2,9	2,5
Uzimali zemlju u zakup	13,2	8,1

kosnih individualnih poljoprivrednika (prema rezultatima jednog istraživanja)¹⁵ po nizu obilježja i nisu tako velike kakve bi se inače mogle očekivati.

Sami »udruženi« poljoprivrednici (prema rezultatima istog istraživanja) smetnje za ostvarenje udruživanja vide u širim društvenim okvirima i u društvenim privrednim organizacijama, a sasvim je mali broj njih koji smetnje vide u samoj individualnoj poljoprivredi.

Tabela 5

Mišljenje udruženih poljoprivrednika o smetnjama za ostvarenje udruživanja
Postojanje smetnji

	%	Broj
Postojanje smetnji u širim društvenim okvirima	13,5	227
Postojanje smetnji u društvenim privrednim organizacijama	45,1	759
Postojanje smetnji u individualnoj poljoprivredi	1,5	25
Bez odgovora	39,9	672
Ukupno	100,0	1683

Pod širim se društvenim okvirima misli na nestabilne cijene, nestabilno tržište, nepovoljne kreditne uvjete i sl. Kada je riječ o društvenim privrednim organizacijama, riječ je o njihovu nesolidnom poslovanju s individualnim poljoprivrednicima, njihovu monopolu, nemogućnosti stjecanja socijalne sigurnosti suradnjom s njima itd. Smetnje za udruživanje koje se pojavljuju od individualne poljoprivrede, po mišljenju ispitanika, sastoje se u usitnjenosti posjeda i u neorganiziranom korištenju mehanizacije. Iz tih podataka (tabela 5) jasno se vidi da individualni poljoprivrednici, i to oni koji su »udruženi«, vanjske uvjete svoga privređivanja percipiraju kao nepovoljne za sebe; oni još jednim dijelom tržište procjenjuju s moralnog stanovišta, jer su navikli na tradicionalnu proizvodnju i stabilne cijene. »Razmjena roba nameće seljaku kategoriju rentabilnog rada, koji bi trebao zamijeniti rad čija je svrha proizvodnja namijenjena za autokonzum. Tržište otkriva neuspjeh seljačkog rada.«¹⁶ Izuzetno loša organiziranost otkupa poljoprivrednih proizvoda te grupno-vlasničke karakteristike društvenih organizacija u odnosu prema individualnim poljoprivrednicima (prebacivanje dijela vlastitih troškova uslijed niske produktivnosti i loše organiziranosti na seljake) istovremeno pojačavaju moralnost u percepciji tržišta kod seljaka, zatamnjuju spoznaje o vlastitim granicama i mogučno-

15) Riječ je o istraživanju: »Društveno-ekonomske determinante samoupravnog udruživanja zemljoradnika u SAP Vojvodini« koje je 1979. godine proveo Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje iz Novog Sada.

16) V. Puljiz: *Eksodus poljoprivrednika*, Centar za sociologiju sela, grada i prostora, Zagreb, 1977 str. 110.

stima, ali i koliko-toliko omogućuju samoreprodukciju porodičnog gospodarstva. Otuda tako mali broj ispitanika vidi u individualnoj poljoprivredi smetnje za ostvarenje udruživanja.

Ovo, međutim, ne znači da se seljaci ne prilagođavaju nastalim promjenama. To samo znači da oni, ukoliko imaju mogućnost izbora, za sebe biraju povoljnija rješenja. Dilema njihova izbora sastoji se u slijedećem: zadržati reprodukciju gospodarstva u svojim rukama ili ući u suradnju (a to istovremeno znači i zavisnost) sa kud i kamo jačim partnerom od sebe. Ovdje je u pitanju njihova temeljna vrijednost: nezavisnost. Seljaci će se odreći i te vrijednosti ukoliko im neki drugi sistem organizacije proizvodnje omogućuje povoljnije životne uvjete.¹⁷

Izuzetno jak proces deagrarizacije u poslijeratnom razdoblju u nas može poslužiti kao ilustracija odgovora seljaštva na jednu takvu ponudenu mogućnost. Taj odgovor, međutim, ma koliko bi se u svojoj osnovi mogao nazvati ekonomskim prilagođavanjem, bio je ipak višestruko uvjetovan i višeznačan. Danas se, pak, bar u svojoj jezgri, u začetku, odnos seljaštva prema poljoprivredi »čisti« od raznih sociopsiholoških i tradicionalnih (ili suvremenih i naprečac usvojenih) kulturnih sadržaja, te se u samoj svijesti počinje kristalizirati kroz ekonomske vrijednosti. Drugim riječima, preferencija nepoljoprivrednih zanimanja može i slabiti i jačati, ovisno o mogućnosti mogu li se radom na vlastitom gospodarstvu zadovoljiti nastale potrebe. Takve mogućnosti postoje u znatno manjem broja seljaka nego što ih danas imamo.

Dakle, tamo gdje je moguća reprodukcija individualnog poljoprivrednog gospodarstva, gdje postoje mogućnosti za preferiranje poljoprivrednog zanimanja kroz rad na vlastitu gospodarstvu, tamo postoje i mogućnosti za preobrazbu individualistički organiziranog i orijentiranog seljaštva u kooperativističkog poljoprivrednog proizvođača. Redukcija porodičnog gospodarstva na ekonomske vrijednosti u suvremenim je uvjetima kulturna pretpostavka takve kooperativističke orijentacije.

V

U autarkičnom načinu proizvodnje, rekli smo, stabilna je i proizvodnja i potrošnja, a tržište je nerazvijeno i lokalnog karaktera. U takvim uvjetima proizvodnja i reprodukcija seljačkog života, poljoprivredne proizvodnje, organizacije rada, plasman eventualnih viškova itd. uglavnom su određeni unutrašnjim faktorima proizvodnje (zemlje, stoke, radne snage, oruđa). Modernizacija u proizvodnji, tajna prometne vrijednosti robe i organizacija plasmana proizvoda izvan lokalnog tržišta zahtijevaju drugačiju organizaciju individualne poljoprivredne proizvodnje od one koja je postojala u autarki-

17) »Sva istraživanja o evropskom seljaštvu pokazuju da socijalne i tehničke promjene lako prevladavaju ideološke zapreke, ako se radi samo o njima... Čim oni uvide logičnost i prednost nove organizacije svog gospodarenja i življenja i čim osjete da su im na raspolaganju sredstva da to realiziraju... vrlo brzo mijenjaju način gledanja i mišljenja u funkciji te nove logike«. H. Mendras: *Sociétés paysannes*. Paris, Armand Colin, 1976. str. 169.

čnom načinu proizvodnje. Vanjski faktori proizvodnje postaju sve značajniji. Sitni individualni poljoprivrednik ne može ovladati tim vanjskim faktorima.

Putem tržišta vrši se društveno izjednačavanje rada; na tržištu se otkriva neuspješnost rada sitnog poljoprivrednog proizvođača.¹⁸ Modernizacijom proizvodnje, a prije svega mehanizacijom, seljak pokušava izbjeći taj neuspjeh u čemu jednim dijelom i uspijeva. Ali samo do izvjesne granice, a ta je granica, u osnovi niski potencijal njegovog gospodarstva. Da bi postigao dohodak svoje socijalne okoline, odnosno da bi mogao realizirati svoje narasle potrebe, seljak je prisiljen na aktivnosti izvan svoga gospodarstva ili na napuštanje gospodarstva.

Čini se da prisustvujemo početku desakralizacije oruđa i demitologiziranja zemlje i vlasništva kao temeljnih vrijednosti seljaštva. Ovaj je proces prisutniji kod gospodarstava s jačim ekonomskim osnovama i progresivnim tipom ekonomske reprodukcije gospodarstva, dakle u onim gospodarstvima koja su zavisna o tržištu. To je i temeljna kulturna promjena (koja je još na djelu): vezanost za gospodarstvo gubi svoju višeznačnost (afektivni odnos, socijalna značenja, i sl.) i reducira se na ekonomsku funkciju (upotrebljivost i korisnost), a što istovremeno znači da u datim uvjetima privređivanja u odnosu prema gospodarstvu prestaju funkcionirati vrijednosti participacije i da se one zamjenjuju vrijednostima ekvivalencije, reciprociteta.¹⁹

Autentičnost seljačke kulture temeljila se na autarkičnom načinu proizvodnje i na njemu zasnovane seljačke zatvorenosti. Njena suvremena neautentičnost, tj. da kultura u suvremenom selu ima bitne poticaje izvan sela, temelji se upravo na razgradnji te autarkičnosti i dominaciji dinamičkog načina proizvodnje. To je, globalna i epohalna promjena kod seljaštva, kojom se ono (što je realno i gotovo izvjesna mogućnost) u osnovi i dokida kao posebna socio-kulturna grupa.

18) Ovdje valja napomenuti da se reprodukcija sitnog poljoprivrednog gospodarstva, ekonomija seljaštva u mnogo čemu razlikuje od reprodukcije krupnih gospodarstava. Otuda »otkrivanje« neuspješnosti rada sitnog, poljoprivrednog proizvođača može trajati i više nego što traje radna aktivnost čitave jedne generacije.

Alija Hodžić:

Individualism and Cooperativism among the Peasantry

Summary

As production is modernized and private farms emerge onto the market, there is a growing importance of external factors of production. Work is socially equalized on the market, and the inefficiency of the small agricultural producer revealed. The peasant tries to avoid that primarily by the use of mechanization, in which he is partly successful, depending on the potential of his farm. To achieve an income on parity with the income of his social environment and to satisfy his growing needs, he is forced to seek work outside his farm, or even to leave it.

We are witnesses of a process in which tools are becoming less sacred, and land and ownership, as the basic values of the peasantry, demythologized, especially on farms with stronger economic bases and a progressive type of economic reproduction. The fundamental cultural change is that links with the farm are losing their many facets (affective relationship, social importance etc.) and are being reduced to its economic function (usefulness and profitability).

What made the peasant culture authentic was its autarkic manner of production and the resulting closed-in way life. Its modern un-authenticity, i.e. the fact that

Индивидуализм и кооперирование крестьянства

Резюме

За счет модернизации производства и выхода на рынок увеличивается значение в индивидуальных крестьянских хозяйствах внешних факторов, которые теперь вне контроля сельскохозяйственных работников. Посредством рынка в общественном смысле выравнивается труд и одновременно вскрывается отсутствие успеха в деятельности мелкого сельскохозяйственного работника. В первую очередь, крестьянин стремится избежать за счет механизации неуспехи в своей деятельности и ему в этом отчасти удается, в зависимости от потенциалов хозяйства. Для реализации дохода равного доходу его среды и для удовлетворения повышенных потребностей, крестьянин принужден работать вне своего хозяйства, или в крайнем случае, окончательно его покинуть.

Мы являемся свидетелями начала десаκραлизации орудий труда и постепенного исчезновения мифического — иллюзорного представления о земле и собственности как базы ценностной системы крестьянства. Этот процес главным образом отмечается в хозяйствах с более солидной экономической основой и более прогрессивным воспроизводством хозяйства. В этом и заключается фундаментальная культурная перемена (все еще в действии): привязанность к хозяйству теряет многозначный характер (эмоциональное отношение, социальное значение и др.) и редуцируется на его экономическую функцию (применимость и полезность). В таких условиях производства отношение к хозяйству определяется ценностями эквивалентности и взаимности.

Аутентичность крестьянской культуры базировалась на автаркическом типе производства и на из него вытекающей замкнутости сельской среды. Ее современная неаутентичность

in the modern village culture has essential impulses outside the village, is based on the disintegration of that autarky. That change is global and epochal, and is abolishing the peasantry as a separate socio-cultural group. ●

т.е. культура в современной деревне получает существенные побуждения вне деревни, основывается именно на разложении этой автаркии. В этом заключается глобальная и эпохальная перемена через которую крестьянство отменяется как отдельная социо-культурная группа. ●